

Е-ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ В УМОВАХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Давидова І. В., Берназ-Лукавецька О. М.

Стаття присвячена аналізу чинного законодавства України щодо е-ідентифікації особи в умовах імплементації законодавства Європейського Союзу, зокрема, використання електронного та електронного цифрового підпису, їх порівняльна характеристика, використання електронного підпису одноразовим ідентифікатором, ID-карток та ін., перспективи їх використання.

Встановлено, що стрімкий розвиток інформаційних технологій та активна участь держави в цьому процесі спричинили появу електронних ідентифікаторів в українському правовому полі. Використання електронного підпису лише поширюється, який є сучасною альтернативою традиційного підпису, який має таку ж юридичну силу. За умови правильного зберігання власником секретного (особистого) ключа його підробка неможлива. Електронний документ також неможливо підробити: будь-які зміни, не санкціоновані внесені в текст документа, будуть миттєво виявлені.

Проаналізовано проєкт Закону від 12.10.2021 р. № 6173, внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з прийняттям проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації».

Окрема увага звертається на міжнародне застосування термінів «цифровий» та «електронний» підпис, відмінності цих понять.

Зроблено висновок, що в контексті ж євроінтеграційних процесів та пришвидшення процесу вступу до Європейського Союзу Україні необхідно швидко та якісно вдосконалити законодавство та адаптувати його під європейські стандарти, в тому числі і стосовно електронної ідентифікації. Як бачимо, такий процес просувається в позитивній динаміці, приймаються нові законопроєкти, удосконалюються наявні норми.

Ключові слова: електронна ідентифікація, електронні довірчі послуги, кваліфікований електронний підпис, цифровий підпис, криптографічний захист, євроінтеграція, захист персональних даних, інформаційна безпека.

Davydova I. V., Bernaz-Lukavetska H. M.
E-identification of a person in the terms of implementation of the legislation of the European Union

The article is devoted to the analysis of the current legislation of Ukraine regarding e-identification of a person in the context of the implementation of the legislation of the European Union, in particular, the use of electronic and electronic digital signatures, their comparative characteristics, the use of electronic signatures with a one-time identifier, ID cards, etc., prospects for their use.

It was established that the rapid development of information technologies and the active participation of the state in this process caused the appearance of electronic identifiers in the Ukrainian legal field. The use of an electronic signature is only spreading, which is a modern alternative to a traditional signature that has the same legal force. If the secret (private) key is properly stored by the owner, its forgery is impossible. It is also impossible to forge an electronic document: any unauthorized changes to the text of the document will be detected instantly.

The draft Law from 12.10.2021 No. 6173 was analyzed, the relevant amendments to the Civil Code of Ukraine were analyzed in connection with the adoption of the draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Conclusion of an Agreement between Ukraine and the European Union on Mutual Recognition qualified electronic trust services and implementation of the legislation of the European Union in the field of electronic identification".

Particular attention is paid to the international use of the terms "digital" and "electronic" signature, the differences between these concepts.

It was concluded that in the context of the European integration processes and acceleration of the process of accession to the European Union, Ukraine needs to quickly and qualitatively improve the legislation and adapt it to European standards, including in relation to electronic identification. As you can see, this process is progressing in a positive way, new draft laws are being adopted, existing regulations are being improved.

Key words: electronic identification, electronic trust services, qualified electronic signature, digital signature, cryptographic protection, European integration, personal data protection, information security.

Постановка проблеми. Останніми роками людство досить сильно розвинуло інформаційні технології та їх застосування у всіх сферах свого життя. Глобально світ відчув перевагу технологічних рішень з «приходом» коронавірусної хвороби, коли немає можливості здійснити навіть звичайні дії, вчинити елементарні правочини задля забезпечення життєдіяльності родини. Що вже казати про бізнес та функціонування економіки як такої. Наприклад, в Україні відповідно до Порядку проведення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією осіб, досить велика група людей підлягала самоізоляції, однак усе одно була учасником цивільних відносин. Виходом із ситуації стало більш активне використання можливостей інформаційних технологій, зокрема, у разі вчинення правочинів, отримання адміністративних послуг, взяття участі у судових засіданнях тощо. У цьому контексті набув особливої актуальності процес ідентифікації особи, в тому числі застосування електронного підпису як найбільш надійного засобу ідентифікації.

Однак для нашої країни COVID-19 виявився не найбільшим випробуванням. З 24 лютого цього року оголошено воєнний стан, а фактично йде повномасштабна агресія і деякі регіони постраждали досить серйозно. Однак знов-таки всі ми залишаємося учасниками цивільних правовідносин і маємо не просто «купувати продукти», а й працювати, сплачувати податки, намагатися максимально підтримувати економіку країни в такі важкі часи.

З огляду на той факт, що весь світ допомагає Україні, запроваджуються нові можливості для ведення бізнесу (в тому числі за кордоном за умови реєстрації в Україні), уніфікуються процеси співробітництва з європейськими країнами і такий важливий крок для України, як отримання статусу кандидата на членство у ЄС, надважливим нині є питання щодо е-ідентифікації особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняних наукових публікацій у цій сфері є досить обмеженим, однак можна відзначити науковців, які досліджують такі питання. Це, зокрема: К. Архіпова, Н. Голубєва, І. Давидова, М. Горкуша, Д. Кирилук, С. Левшаков, О. Мельниченко, Ю. Самагальська, Н. Філатова, Є. Харитонов, Ю. Хілінський, А. Шпірко та ін.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України щодо е-ідентифікації особи в умовах імплементації законодавства Європейського Союзу, зокрема, використання електронного та електронного цифрового підпису, їх порівняльна характеристика, використання електро-

ного підпису одноразовим ідентифікатором, ID-карток та ін., перспективи їх використання.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов дійсності правочину є підписання його стороною (сторонами). Частина 3 ст. 207 УК України передбачає можливість використання у разі вчинення правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів.

Положення чинного законодавства дають можливість говорити про те, що використання ідентифікації як інструменту встановлення особи залишається необхідним у разі здійснення відповідних правовідносин в електронній площині. Тому є практична необхідність існування дієвої системи, яка б чітко надавала дозвіл на вчинення певних дій, отримання інформації саме тій особі, яка має право на отримання такої інформації, або вчинення відповідних правочинів. У такому випадку неможливо обійтися без електронних засобів ідентифікації, які мають прив'язку до особи (яку треба ідентифікувати за абсолютно різними характеристиками).

Однак не досить розробити та застосовувати на практиці такі електронні засоби ідентифікації, має також існувати правове закріплення їх функціонування та правовий захист, що сьогодні в українському законодавстві не є досконалі та потребують доопрацювання та оновлення. Ці питання є особливо актуальними, зважаючи на новизну у технічному застосуванні та необхідність врегулювання процесів встановлення особи, адже це найголовніша стадія здійснення будь-якого правочину.

Закон України «Про електронну комерцію» [1] у ст. 12 зазначає, що коли відповідно до акта цивільного законодавства або за домовленістю сторін електронний правочин має бути підписаний сторонами, моментом його підписання є використання: електронного підпису або електронного цифрового підпису (визначення якого наведено в Законі України «Про електронний цифровий підпис» [2]) за умови використання засобу електронного цифрового підпису всіма сторонами електронного правочину, електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеним цим Законом; аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засо-

бів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів.

Закон України «Про електронний цифровий підпис» було розроблено з метою гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу – Директивою 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року про рамки Співтовариства для електронних цифрових підписів [3], однак з часом на його місце прийшов інший закон, а саме Закон України «Про електронні довірчі послуги» [4].

Отже, законодавець увів до електронної площини електронний підпис, паспорт громадянина України у формі карти з безконтактним електронним носієм (та електронним цифровим підписом), а також нещодавно нормативно визначений регулятором – Національним банком України Bank ID. Законом України «Про електронну комерцію» також було введено «підпис одноразовим ідентифікатором» та «аналог власноручного підпису».

Під електронним підписом законодавець розуміє дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних; а електронним цифровим підписом є вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача [2].

Зважаючи на зазначене, важливу роль відіграє криптографічний захист інформації, під яким розуміють вид захисту, що реалізується за допомогою перетворень інформації з використанням спеціальних даних (ключових даних) з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо.

Зазначимо, що електронний підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа. Це відповідає загальним уявленням про технологію відкритого та особистого (закритого) ключів [5].

Кожен ключ – це набір символів або файл, що зберігається, наприклад, на USB-flash накопичувачі. Різниця в тому, що особистий ключ – абсолютно секретний і зберігається у свого власника (особи, яка підписує), а відкритий ключ – публічний. Крім власника, він може бути доступний усім учасникам, з якими той збирається обмінюватися

інформацією, використовуючи ЕЦП. На відкритий ключ центр сертифікації ключів (далі – ЦСК) видає сертифікат, який підтверджує, що ключ дійсно належить його власнику [6].

Закон України «Про електронні довірчі послуги» (ст. 15) визначає, що схема електронної ідентифікації повинна встановлювати високий, середній або низький рівні довіри до засобів електронної ідентифікації, що використовуються в них. Кожному із зазначених рівнів відповідають: кваліфікований, удосконалений та (просто) електронний підписи (КЕП, УЕП та ЕП відповідно).

КЕП досить активно використовують у своїй професійній діяльності державні службовці, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, а також згідно із законами України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [7], «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [8] державні реєстратори речових прав на нерухоме майно та державні реєстратори юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, нотаріуси, адвокати, працівники судів тощо. Крім того, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» [9] зобов'язав державних реєстраторів, нотаріусів використовувати лише захищені носії ключової інформації особистих ключів типу «Кристал-1», «Алмаз-1К», «SecureToken-337M», «SecureToken-337K», що підвищують захищеність КЕП.

Разом із тим Міністерство цифрової трансформації України запустило експеримент з використання удосконалених електронних підписів та печаток, які базуються на кваліфікованих сертифікатах відкритих ключів. Відповідну Постанову прийнято Кабінетом Міністрів України 03.03.2020 р [10].

Електронні довірчі послуги стають більш доступними для некритичних життєвих ситуацій, що не потребують підвищеної безпеки. Електронна взаємодія, ідентифікація, авторизація зможуть здійснюватися зручніше та без додаткових витрат. Громадяни та бізнес можуть отримати у надавачів електронних довірчих послуг КЕП чи УЕП [11].

З січня 2020 р. Єдиний державний вебпортал електронних послуг виконує і функції Єдиного державного порталу адміністративних послуг (надає онлайн-послуги з питань громадянства, міграції, переїзду тощо). «Портал Дія» призначений для реалізації права кожного на доступ до електронних послуг та інформації про адміні-

стративні та інші публічні послуги, звернення до органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, отримання інформації з національних електронних інформаційних ресурсів тощо.

«Портал Дія» проводить електронну ідентифікацію та автентифікацію користувачів, у тому числі з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованих електронних підпису та печатки, а також інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановлювати особу. Також у сфері надання державних послуг онлайн працює і портал державних послуг iGov, де також зібрані адміністративні послуги, які надаються громадянам та бізнесу, отримання яких передбачає ідентифікацію особи з використанням електронного підпису.

Отримання державних послуг онлайн значно розширилося, а доступ до них відкривається шляхом електронної ідентифікації через електронний підпис.

З огляду на завдання наближення України до інфраструктури Європейського Союзу, зокрема, з метою досягнення технічної транскордонної інтероперабельності кваліфікованих електронних підписів, важливим є надання можливостей підписувати угоди та інші документи з іноземними компаніями за допомогою електронного підпису.

У контексті євроінтеграції та адаптації національного законодавства до законодавства країн Європейського Союзу важливим є аналіз міжнародного досвіду застосування відповідних норм. Тому далі більш детально розглянемо міжнародні позиції визначення електронних та цифрових підписів, проаналізуємо, в чому полягає їх основна відмінність.

Інколи використовують терміни «цифровий підпис» і «електронний підпис» як синоніми, але це принципово різні речі та вони виконують різні функції. Хоча і електронні підписи, і цифрові підписи додають документам автентичності та цілісності, вони роблять це різними способами.

Так, електронний підпис – це цифрова форма підпису «мокрого» зв'язку, яка є юридично обов'язковою та безпечною, але не містить жодного кодування чи стандартів. Це може бути символ, зображення, процес, прикріплений до повідомлення або документа, щоб розпізнати особу та дати згоду на це. Коли потрібно лише перевірити документ, використовується електронний підпис. Перевірка електронного підпису не виконується жодними довіреними органами сертифікації чи постачальниками довірчих послуг, тому

вона зазвичай не авторизована. Електронний підпис дуже простий у використанні порівняно з цифровим підписом, але він менш захищений і менш автентичний, ніж цифровий підпис.

Електронний підпис – це альтернативний спосіб для компаній підписувати контракти без використання «вологих чорнил». Замість того, щоб фізично додавати відбиток, позначку чи ім'я до паперового контракту за допомогою ручки, електронні підписи дозволяють юридичним і бізнес-командам створювати ці підписи в Інтернеті. Ці електронні підписи демонструють готовність сторони погодитися з певними умовами договору, тому є юридично обов'язковими. Електронні підписи можна створити багатьма способами. Однак найпоширенішим способом додавання юридично обов'язкового електронного підпису до договору є додавання його вручну до PDF-файлів, документів Word і електронних таблиць.

Цифровий підпис також відомий як «запечаткування документа», є способом надання доказів цілісності та автентичності документа. Це не підпис у юридичному сенсі, а захист від фальсифікації та підробки під час керування різними документами. Його можна візуалізувати як електронний відбиток пальця, який шифрує та ідентифікує особу людини. Коли потрібно захистити документ, використовується цифровий підпис.

Цифрові підписи створюють спосіб ідентифікації документа, і всі цифрові підписи є унікальними, тобто їх не можна змінити чи відтворити жодним чином. Це допомагає переконатися, що особа, яка підписує договір, є тим, за кого себе видає, і що підпис жодним чином не підроблено. Він також захищає документи від фальсифікації, створюючи детальний журнал аудиту, який дозволяє відстежувати всі взаємодії з контрактом або юридичним документом. Перевірка цифрового підпису виконується довіреними центрами сертифікації або постачальниками довірчих послуг, тому зазвичай це авторизовано. Цифровому підпису надають перевагу над електронним підписом, оскільки він більш безпечний і автентичний, ніж електронний підпис [12].

Таким чином, можна виділити основні відмінності електронного підпису від цифрового:

– Електронний підпис містить менше функцій безпеки ніж цифровий. Ідея, яка лежить в основі цифрових підписів, полягає в тому, що вони не піддаються підробці або змінам, що робить їх більш безпечними. Цифрові підписи часто забезпечують детальний контрольний слід, який дає змогу сторонам визначити, чи були внесені в документ

певні зміни та коли, а також коли він був підписаний і ким. На відміну від цифрових підписів, які використовують криптографічні методи шифрування, електронні підписи не обов'язково повинні відповідати таким самим суворим вимогам, як цифрові підписи. Це означає, що деякі електронні підписи менш безпечні.

– Електронний підпис не містить кодування чи стандарти, тоді як цифровий підпис має свої стандарти шифрування.

– Електронні підписи неможливо перевірити, а цифровий підпис можна.

– Перевірка електронних підписів не виконується довіреними центрами сертифікації чи постачальниками довірчих послуг, на відміну від перевірки цифрового підпису.

– Однією з найбільших відмінностей між цифровими підписами та електронними підписами є те, що вони використовуються для досягнення різних цілей. Наприклад, основна мета цифрового підпису – захистити документ і переконатися, що він не підроблений, змінений чи підроблений. Для порівняння, електронний підпис зазвичай використовується, щоб вказати, що підписувач активно та свідомо укладає обов'язкову угоду чи контракт. Це означає, що тоді як цифрові підписи використовуються для підтвердження автентичності документа, електронний підпис є свідченням згоди з умовами документа. Здебільшого обидва типи підписів працюють одночасно, щоб гарантувати, що контракти та інші угоди є законними та юридично обов'язковими.

– Їх відмінність також полягає у випадках їх використання. Оскільки мета цифрових підписів і електронних підписів відрізняється, вони також часто використовуються різними способами та контекстами. Електронні підписи зазвичай додають до ділових контрактів, щоб показати, що підписант бажає погодитися з умовами, викладеними іншою стороною. Створюючи електронний підпис, підписант демонструє свій намір створити юридичні відносини та виконувати зобов'язання, встановлені для обох компаній. З іншого боку, цифрові підписи часто використовують органи сертифікації або постачальники довірчих послуг, а не комерційні команди, які прагнуть укласти угоду. Ці органи перевірятимуть цифрові підписи та перевірятимуть цифровий документ.

– Методи створення цифрового та електронного підпису також є різними. Тоді як електронні підписи можуть бути створені сторонами у Word або PDF або навіть за допомогою вбудованої функції електронного підпису, цифрові

підписи не створюються людьми. Електронні підписи створюються та додаються до контрактів особами та групами, які певним чином підписують або позначають документ. Цифрові підписи, навпаки, створюються за допомогою програмного забезпечення та алгоритмів. Це базується на вдосконаленому методі, який називається інфраструктурою відкритих ключів (PKI), який являє собою набір процесів, обладнання та програмного забезпечення, які поєднуються, щоб забезпечити безпечну передачу даних шляхом генерації двох ключів – відкритого та закритого [13].

Таким чином, ми бачимо, що визначення та використання цифрового та електронного підпису в європейських країнах містить багато схожих ознак з українським правом, яке вдало розвивається.

Останні зміни, пов'язані з електронною ідентифікацією, відбулися в українському законодавстві нещодавно. Так, Верховна Рада прийняла проєкт Закону від 12.10.2021 р. № 6173 «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [14]. Такий нормативно-правовий акт передбачає імплементацію законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації.

Прийняття цього Закону прискорить інтеграцію України до Єдиного європейського цифрового ринку, отже, національне законодавство у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації буде максимально наближене до вимог Європейського Союзу.

Це буде основою для підписання у найближчому майбутньому угоди між Європейським Союзом та Україною щодо взаємного визнання електронних довірчих послуг. Європейський Союз таку угоду не укладав з жодною іншою країною, це є великий прогрес для нашої країни.

Такий законопроєкт передбачає:

– можливість дистанційного отримання кваліфікованого електронного підпису;

– можливість проходження процедури оцінки відповідності в іноземному органі з оцінки відповідності;

– вільний доступ до українських онлайн-послуг з будь-якої країни;

– розвинений асортимент прийомів е-ідентифікації усіх рівнів довіри;

– можливість користування е-довірчими послугами у випадках, коли їх надавач припиняє свою діяльність;

– безпеку всіх даних в інформаційних системах, де використовуються засоби е-ідентифікації за стандартами Європейського Союзу;

– можливість подання документів для отримання електронного підпису як у Центрах надання адміністративних послуг, так і у нотаріусів;

– правові основи для використання та визнання гаманців з цифровою ідентифікацією.

Тобто Україна тепер зможе визнавати кваліфікований електронний підпис Європейського Союзу. А Європейський Союз зможе протягом деякого часу визнавати український кваліфікований електронний підпис як удосконалений до моменту укладення угоди між Україною та Європейським Союзом, а вже після укладення вищевказаної угоди як кваліфікований електронний підпис. Такий крок полегшить життя українцям, які зараз перебувають у європейських країнах. Також у нашій країні зможуть визнавати способи електронної ідентифікації у зв'язку з тим, що вони відрізняються від тих, що вже встановлені в Україні [15].

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації» [16] передбачає необхідність внесення відповідних змін до Цивільного, Виборчого, Господарсько-процесуального та Цивільно-процесуального кодексів України, а також до Кодексу адміністративного судочинства України та Кодексу України з процедур банкрутства.

Зокрема, у ЦК України пропонується внести зміни у статтю 32, а саме доповнення прав неповнолітньої фізичної особи (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) щодо можливості самостійно укласти договір про отримання електронних довірчих послуг.

Наступна зміна стосується ч. 3 статті 207 ЦК України (вимоги до письмової форми правочину), а саме доповнити її тим, що у разі вчинення правочинів допускається використання електронного підпису або іншого аналога власноручного підпису у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за домовленістю сторін [16].

Висновки. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та активна участь держави в цьому процесі спричинили появу електронних ідентифікаторів в українському правовому полі. Використання електронного підпису лише поширюється, який є сучасною альтернативою традиційного підпису, який має таку ж юридичну силу. За умови

правильного зберігання власником секретного (особистого) ключа його підписка неможлива. Електронний документ також неможливо підписати: будь-які зміни, не санкціоновано внесені в текст документа, будуть миттєво виявлені.

Нині електронний підпис є необхідним інструментом для входу до електронного кабінету громадянина та отримання послуг на «Порталі Дія», а також для ідентифікації у інших державних сервісах. Завдяки КЕП можна підписувати договори чи звіти у системах електронного документообігу. У сукупності можна говорити про позитивну тенденцію застосування електронної ідентифікації.

У контексті ж євроінтеграційних процесів та пришвидшення процесу вступу до Європейського Союзу Україні необхідно швидко та якісно удосконалити законодавство та адаптувати його під європейські стандарти, в тому числі і стосовно електронної ідентифікації. Як бачимо, такий процес просувається в позитивній динаміці, приймаються нові законопроекти, удосконалюються наявні норми.

Усі проаналізовані зміни є важливим кроком у розбудові цифрового майбутнього нашої незалежної держави та отримання Україною цифрового безвізу з Європейським Союзом. Ми зможемо вільно обмінюватись інформацією, найкращим досвідом та практикою, здійснювати різноманітні спільні заходи, регулювати електронну торгівлю.

Література

1. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675 VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/675-19>.
2. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-15>.
3. Голубєва Н.Ю. Ви ще не використовуєте електронно-цифровий підпис? А виявляється, що і він вже «застарів»... URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/3944-vi-shchene-vikoristovuete-elektronno-tsifrovij-pidpis-aviyavlyaetsya-shcho-i-vin-vzhe-zastariv>.
4. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.
5. Давидова І.В. ЕЦП та інші ідентифікатори особи як чинники гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 287-291.
6. Хілінський Ю. Як працювати з електронним цифровим підписом. *Все про бухгалтерський облік*. 2005. № 25. С. 31-32.

7. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України від 06.10.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1666-19>.

10. Про реалізацію експериментального проєкту щодо забезпечення можливості використання удосконалених електронних підписів і печаток, які базуються на кваліфікованих сертифікатах відкритих ключів : Постанова КМУ від 03.03.2020 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-2020-п>.

11. Давидова І.В. Визначальна роль електронного підпису як цивільної ідентифікації особи в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 38. С. 69-74.

12. Difference between Electronic Signature and Digital Signature. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/difference-between-electronic-signature-and-digital-signature/>.

13. Digital signature vs electronic signature: what's the difference? URL: <https://juro.com/learn/digital-signature-vs-electronic-signature>.

14. Верховна Рада ухвалила Закон про електронні довірчі послуги та електронну ідентифікацію. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/230912.html>.

15. Верховна Рада прийняла законопроєкт про е-ідентифікацію та е-довірчі послуги. URL: https://lb.ua/economics/2022/12/02/537795_verhovna_rada_priynuala_zakonoproiekt.html.

16. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28015>.

Давидова І. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-5622-671X*

Берназ-Лукавецька О. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-2133-1672*